

Kleding in de late Middeleeuwen

In de Middeleeuwen was het, veel meer dan nu, nodig om je te beschermen tegen de kou. De huizen hadden immers geen centrale verwarming. De ramen en deuren waren waarschijnlijk niet tochtvrij. De mensen droegen dan ook meerdere lagen kleren over elkaar. De onderste laag diende meteen als nachtkleding. Iedereen sliep dus in zijn ondergoed. We gaan eens kijken wat de mensen in die tijd zoal droegen voor kleding.

De kleding van de kinderen.

We beginnen bij de kleinste kinderen. Pasgeboren kinderen werden stijf in doeken gedraaid. Dat was wel lekker warm, maar ze konden op die manier bijna niet bewegen. Als de doeken te strak zaten brulde zo'n kind natuurlijk moord en brand. Het was te heet gebakerd.

Vraag 1. Wat betekent het spreekwoord "heet gebakerd zijn" in onze tijd?

Een klein kindje legde men in de luiers, ofwel de luren.

Vraag 2. Wat betekent het spreekwoord "iemand in de luren leggen"?

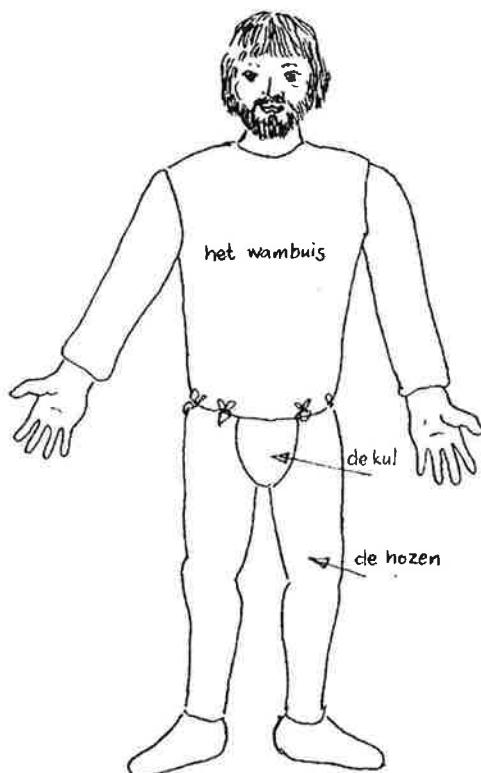
Was het kind uit de luiers gegroeid, dan kreeg het eigenlijk dezelfde kleding aan als de ouders. Jongens droegen tot ongeveer vijf jaar dezelfde kleding als meisjes. Alleen aan het hoofddekseel kon je soms zien dat het kind een jongen was. Daarna droegen de jongens dezelfde kleding als hun vader.

De kleding van de mannen.

Als ondergoed droegen ze een wit linnen hemd, geen onderbroek. Het hemd was lang en werd van voor en van achter tussen de benen getrokken (als een soort broek). Aan de hals had het hemd een boordje of een kraag. Eenvoudige mensen hadden een hemd zonder boordje. Als de halsopening wijd genoeg was, was een sluiting niet nodig. Hemden met een boordje of kraag hadden een split aan de hals dat met een koordje sloot, of knopen aan de voor- of achterkant. Het hemd had lange, meestal wijde mouwen.

Over het hemd ging het wambuis: dit kledingstuk sloot strak om het lijf en kwam tot het middel. Er waren wambuizen met en zonder mouwen. Bij mouwloze wambuizen werden vaak losse mouwen gebruikt, die eraan gespeld of geknoopt werden.

Vraag 3. Wat betekent het spreekwoord: "er is altijd wel een mouw aan te passen"?
Je weet nu waar dat vandaan komt!

Aan de onderkant van het wambuis zaten gaatjes, steeds twee bij elkaar. Daar werden de nestels of veters doorheen geregen, waarmee de hozen werden vastgemaakt aan het wambuis. De hozen was een soort kousenbroek. Deze bestond uit twee broekspijpen, die tot de taille kwamen en vastgeregen werden aan het wambuis.

Oorspronkelijk waren de pijpen los. Later werden de wambuizen steeds korter zodat de pijpen van de hozen met passtukken aan elkaar genaaid werden.

Nog later werd de hozen aan de voorkant bedekt met een eivormige klep, ook wel de kul genoemd. Deze kul was bij rijke mannen vaak versierd met borduurwerk. Maar dat was flauwe kul. Arme mensen hadden een broek zonder flauwe kul.

Vraag 4. Wat betekent "flauwe kul" bij ons?

En komt hier het Bergse woord "kulleke" vandaan? Wie weet!

Soms werd een bandje gezet aan de hozen, onder de voet door, om de hozen op hun plaats te houden. Ook werd er wel een leren zooltje aangenaaid.

Over het wambuis werd de paltrock gedragen. Daaraan vast zat een een soort rokje. Bij rijke mensen was de paltrock prachtig versierd en voorzien van spleten, waaruit de voering tevoorschijn kwam. Die voering was van zijde gemaakt. De spleten zorgden niet alleen voor versiering. Ze gaven ook wat meer bewegingsvrijheid.

Net als bij het wambuis waren er modellen met of zonder mouwen. Er werden ook losse mouwen gebruikt. De paltrock kon versierd worden met borduurwerk of veelkleurig band.

Arme burgers en boeren droegen geen paltrock, maar een kiel. Dit was een heel eenvoudig kledingstuk, dat van voor een split had. De kiel sloot met een knoop, een bandje of een vetersluiting. De lengte kon variëren van heuplengte tot de knie. Soms had de kiel een kraagje. Voor de armsgaten werd een stuk van de zijnaad opgehouden. Daaronder kwamen dan de hemdsmouwen tevoorschijn. Bij kielen met mouwen waren die lang en niet al te wijd.

Slagers, bakkers en andere mensen die vuil werk deden, droegen om hun kleding te beschermen een -meestal witte- voorschoot. Zo'n voorschoot lijkt op een schort zoals nu nog door slagers en bakkers wordt gedragen.

Verder droegen de mannen soms een schouderkraag, een vierkante lap van dikke stof. In het midden was een gat gemaakt om het hoofd door te steken, aan de onderranden een versiering van reepjes of franjes van dezelfde stof.

Rijke mannen droegen over hun paltrock een tabbaard, een soort wijde mantel met wijde mouwen met een grote kraag. Bij officieel bezoek gebruikte men de tabbaard als plechtig gewaad.

De tabbaard was van het duurste materiaal dat men kon betalen. De voering was van bont of een andere mooie stof. De kraag werd meestal voorzien van een bontrand. Verder werd de tabbaard vaak versierd met borduursel. Ook werden wel parels, edelstenen of gouden knopen als versiering aangebracht.

Tegen de kou en regen droeg men een mantel: een soort cape van zware wollen stof, die soms een kraag had. De mantel kon lang zijn of wat korter. Hij sloot vaak op de schouder met een knoop en een lus.

Vorsten droegen bij plechtige gelegenheden een staatsiemantel (een mantel van damast, brokaat of fluweel met een voering van zeldzaam bont, zoals hermelijn). Deze staatsiemantels waren wijder en langer dan gewone mantels. Op de tekening hierboven zie je zo'n staatsiemantel.

Vraag 5. Wanneer zie je tegenwoordig nog een staatsiemantel?

Op het hoofd droegen mannen een kalot, een muts met banden onder de kin door die boven op het hoofd met een knoop en lus werden vastgemaakt. Deze banden konden ook weggelaten worden.

Rijke mannen droegen een bonnet. Deze waren er in vele modellen. Op het plaatje hierboven kun je er enkele zien.

Pelgrims droegen een hoed met daarop herinneringstekens aan de plaatsen waar zij geweest waren.

Arme burgers en boeren droegen een ander model hoed, zoals je op het plaatje hiernaast kunt zien. Ook werden er allerlei soorten mutsen gedragen.

Bij mooi weer liepen vooral arme mannen op blote voeten. Ook waren soms leren zolen vastgenaaid aan de hozen. Vaak werden de voeten beschermd door leren of stoffen schoenen.

Binnenshuis droeg men pantoffels van dik vilt of andere wollen stof. Het krijgsvolk, maar ook landarbeiders droegen een soort laarzen, stevels genaamd. Ze werden gemaakt van soepel leer, en de pasvorm was niet zo best, zodat ze op afgezakte kousen leken. Om schoenen en stevels te beschermen droeg men een soort overpantoffels. Als de straten door regenval erg vuil en nat waren, droeg men trippen: houten zolen met hakvormige verhogingen bij de bal van de voet en de hiel. Deze trippen werden met banden of riemen aan de voet vastgemaakt.

De kleding van de vrouwen.

Het hemd leek op dat van de mannen. Meestal werd het hoog gesloten aan de hals. Alleen bij jonge vrouwen zag je wel eens een blote hals. Bij rijke vrouwen was het gemaakt van fijn linnen, bij arme mensen van grof linnen. Over het hemd ging een keurs of onderrok. Het lijfje sloot strak aan en de rok was wijd. Vaak echter werd met losse mouwen gewerkt of werden de mouwen weggelaten. In de zomer en binnenshuis droegen de vrouwen vaak alleen deze onderrok. Daarom werd die vaak gemaakt van mooie stof. Hier overheen werd door veel vrouwen een borstlap gedragen. Dit was een stevige wollen lap die de borsten ondersteunde, een voorloper van de b.h. dus.

Was het wat kouder of ging men naar buiten, dan werd er een tabbaard over gedragen, een soort japon, ook met een vierkante hals en een sluiting met haken en ogen. De tabbaard werd over het hoofd aangetrokken. De mouwen waren bij rijke vrouwen wijd of hadden fantasievormen. Bij arme vrouwen waren ze strak of ontbraken geheel. In dat geval werden losse mouwen gebruikt. De tabbaard werd gevoerd met een dikke stof ter bescherming tegen de kou. Meestal was onder de tabbaard een stukje van de onderrok te zien.

Over de lage hals van onderrok en tabbaard droegen vrouwen vaak een schouderjasje. Het bedekte de schouders, borst en rug en beschermde tegen de kou. Het kan ook zijn dat het gedragen werd omdat het niet netjes was zoveel van je lichaam te laten zien. Het was meestal van zwart laken, fluweel, zijde of wollen stof gemaakt.

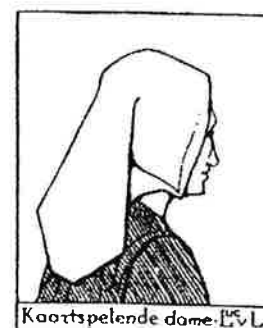
Bij het werk op het land of in de huishouding droegen vrouwen een schort of boezelaar. Meestal was die van wit linnen gemaakt, maar op schilderijen zien we ook gekleurde boezelaars.

Tegen de kou droegen vrouwen een mantel. Zo'n mantel werd meestal van een ronde lap gemaakt, maar was soms ook rechthoekig van model. Sommige mantels werden over het hoofd geslagen. Er werd dan vaak een hoedje of kapje aan gemaakt. Dit soort mantels noemde men een huik of een falie. Zo'n mantel zie je op het plaatje hiernaast.

Vrouwen mochten na het huwelijk niet meer met losse haren lopen. Het haar werd strak naar achter getrokken of ingevlochten en geheel bedekt met een zijden of linnen ondermutsje en een soort haarnetje, een huive.

Het ondermutsje diende ter bescherming van de rest van de hoofdbedekking en om te voorkomen dat het haar snel vet zou worden. Haren wassen deed men heel wat minder vaak dan nu! Over het ondermutsje droegen vrouwen een hoofddoek of kapje met of zonder sluier.

Rijke vrouwen droegen ook wel hoeden. Aan hun voeten droegen de vrouwen pantoffels of schoenen van dikke stof of leer. Bij volkswomen leken de schoenen meer op pantoffels. Ook zij droegen trippen bij nat weer. Soms sloten de schoenen met bandjes over de wreef van de voet.

Informatie voor de leerkracht.

Knipbladen.

Bij de les over de kleding in de Middeleeuwen horen een aantal knipbladen. Wellicht kunnen de kinderen zich bij het lezen van de lesstof nog iets te weinig voorstellen hoe de kleding van de mensen in de Middeleeuwen eruit zag. De knipbladen kunt u gebruiken om de inhoud wat meer aanschouwelijk te maken. Door de verschillende kledingstukken uit te knippen kunnen de kinderen de man of vrouw van het eerste knipblad "aankleden". Voor de kleding van de kinderen is geen apart knipblad gemaakt. Kinderen gingen na de babytijd veelal hetzelfde gekleed als de ouders.

Antwoorden op de vragen.

- Vraag 1. Heet gebakerd zijn betekent: driftig, opgewonden.
- Vraag 2. Iemand in de luren leggen betekent: iemand als een klein kind behandelen, bedotten.
- Vraag 3. Er is altijd wel een mouw aan te passen, betekent dat er voor eventuele problemen altijd wel een oplossing is te bedenken.
- Vraag 4. Flauwe kul betekent: onzin, nonsens.
- Vraag 5. Een staatsiemantel zie je tegenwoordig nog bij vorsten en vorstinnen bij heel plechtige gelegenheden. Koningin Beatrix droeg haar staatsiemantel bij haar kroning.
Maar ook bij Mariabeelden zie je vaak dat Maria een staatsiemantel draagt. Dit werd zo gemaakt omdat de maker van het beeld daarmee wilde laten zien, hoe belangrijk hij Maria vond.

Nog wat tips bij de les over kleding.

Heel aardig is het boek "De Tresoor" van Rien Poortvliet, waarin veel tekeningen van kleding staan en waarin ook veel daarover wordt verteld. Het verhaal speelt wel in de zestiende eeuw, maar vooral op het platteland zal de mode niet zo snel veranderd zijn, zodat het heel bruikbaar is.

Aansluitend daarbij is er een serie van de schooltelevisie, "Leven in de Middeleeuwen", waarin dit boek centraal staat. Deze uitzending kunt u bij de Schoolbegeleidingsdienst op video laten zetten. Het gaat hier om het eerste deel van de serie. Het tweede deel, ook aan de hand van het boek, gaat over de barre winter van 1565 en de godsdienstperikelen in 1566 die aanleiding waren voor de tachtigjarige oorlog.

En tenslotte nog wat ideeën voor de creatieve vakken:

1. Zelf stof verven met natuurlijke verfstoffen. U kunt de in de les genoemde stoffen proberen te verzamelen, maar het kan ook heel aardig zijn, om met de kinderen te experimenteren op dit gebied. Fixeren kan uiteraard met urine, wel vies, maar reuze spannend!
2. Een pop van chenilledraad maken en die aankleden zoals het in de les staat. Er kunnen verschillende poppen gemaakt worden: rijke en arme mensen, vrouwen en mannen, kinderen, vorsten, etc.
3. Een lap versieren met band, knoopjes, pareltjes e.d. zoals dat ook in de Middeleeuwen gebeurde. Je kunt van zo'n lap een buideltje laten maken.

Literatuur: Meer informatie over kleding kunt u aantreffen in het boekje:
“Mode in de Zuidelijke Nederlanden met de schijnwerpers gericht op
Bergen op Zoom, 1490 – 1530”. (ISBN 90 –9001229 – X).
Dit boekje werd uitgegeven ter gelegenheid van: 700 jaar Heerlijkheid van
Stad en Land van Bergen op Zoom.
Het boekje is voor vijf gulden verkrijgbaar bij de Stichting HIK
(Historische Kostuums), tel. Ria Weyts: 0164 –240354.

Achtergrondinformatie voor de leerkracht.

Materialen waarvan kleding werd gemaakt.

De onderkleding werd gemaakt van linnen, dat gemaakt wordt van vlas. Linnen werd in Nederland gemaakt. Je had fijn geweven linnen, dat duur was. Grof geweven linnen werd vooral door minder rijke mensen gebruikt.

Wol werd gesponnen tot draden, waarvan stof werd geweven. Er waren fijn geweven en grof geweven stoffen in verschillende diktes. Werd de wollen stof geschoren, dan had je het zogenoemde laken. In veel grote steden was een lakenhal. Deze staan er vaak nog! Uit Engeland kwam veel ongeverfd laken, dat in Bergen op Zoom geverfd en verhandeld werd.

Voor de hozen maakte men graag gebruik van rekbare stoffen als scharlaken (dat erg duur was), of soepele wollen stof of dun leer.

Voor de bovenkleding van rijke mensen werden stoffen als brokaat, damast, satijn of fluweel gebruikt. Brokaat is een zware zijden stof die bewerkt is met zilver- of gouddraad. Damast is een geweven stof, soms met verschillende kleuren, die in figuren ingeweven zijn. Satijn is een glanzende zijden stof. Fluweel is een glanzende, geweven stof, die aan een kant opstaande draadjes heeft. Fluweel kan van wol of zijde gemaakt zijn. Wie dat niet kon betalen, koos voor laken of een andere wollen stof. Zijde was schaars en duur, terwijl wol en linnen volop verkrijgbaar waren.

De voering werd gemaakt van zijde, wollen stof of bont. In de zomerkleding naaide men ook wel fluweel of een lichte wollen stof.

De hoeden werden vaak gemaakt van vilt, een samengeperste stof van haren of wol.

Voor de schoenen werd leer gebruikt.

Veel stoffen werden in eigen stad of streek gemaakt, zoals linnen en laken. Maar ook uit andere landen werden stoffen aangevoerd en met name op de jaarmarkten verhandeld.

Laken kwam uit Vlaanderen, wol uit Engeland, zijde, brokaat, damast en katoen uit de landen rond de Middellandse zee en uit Indië.

Leer werd hier gemaakt, maar ook wel ingevoerd uit Spanje.

Het verven van de stoffen.

Om de stoffen te kleuren gebruikte men natuurlijke kleurstoffen, liefst uit materialen die in de streek zelf aanwezig waren. Op die manier kon men aardig wat kleuren maken:

- * Blauw uit het blad van de wede.
- * Rood uit de wortels van de meekrap. In Zeeland werd die volop verbouwd.
- * Geel uit de meeldraden van de herfsttijloos. Geel ook uit saffraan, maar dat was erg schaars en duur. Dit zal dus wel minder gebruikt zijn.
- * Bruin uit de schillen en de wortels van de walnoten.
- * Zwart uit de galappel.

- * Purper uit de purperslak. Maar purperen kleding mocht alleen gedragen worden door hooggeplaatste personen, zoals vorsten en bisschoppen e.d.
- * Geelgroene tinten kreeg men door te verven met mos.

Men gebruikte ook mengsels van deze verfstoffen, zodat er heel veel verschillende kleuren mogelijk waren. Andere kleuren kreeg men ook door de stof na elkaar in twee verschillende kleuren te verven.

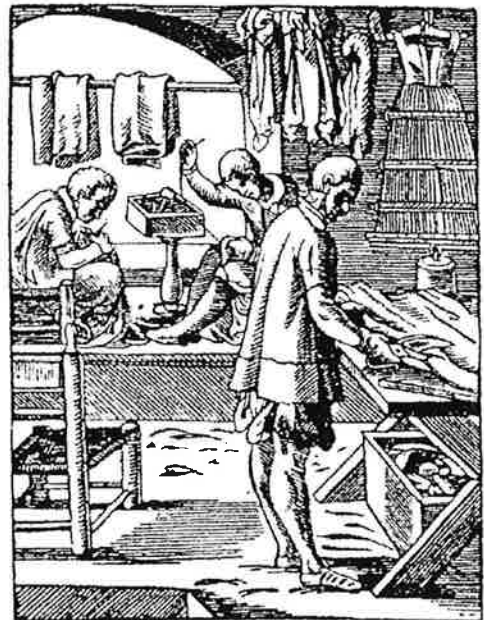
Als de stoffen geverfd waren, moest er nog voor gezorgd worden, dat de kleur er niet meteen weer uitspoelde als de stof nat werd. Daarvoor werd aluin, maar ook urine gebruikt!

De kosten van kleding.

Kleding was duur. Heel wat mensen hadden immers al aan de stoffen gewerkt, voordat er kleding van gemaakt kon worden. Al die mensen moesten natuurlijk iets verdienen. Zodoende was kleding erg duur. Men gebruikte de kleding dan ook heel zuinig en lang. Een eenvoudig wambuis kostte ongeveer 1 gulden. Dat lijkt niet veel. Dat is het wel als je bedenkt dat een arbeider 6 tot 10 stuivers per dag verdiende. Een deftig pak was heel wat duurder: wel 10 gulden! Kleding werd dan ook gedragen tot het tot op de draad versleten was. Er was echter een uitzondering hierop: het doodshemd. Dat was een mooi linnen hemd, dat gedragen werd op de trouwdag en daarna bewaard werd tot je dood. In dat hemd werd je dan begraven.

Het vervaardigen van kleding.

In het begin van de Middeleeuwen maakten de meeste vrouwen zelf de kleding voor man en kinderen. Later namen de snijders deze taak meestal van hen over. In 1485, het jaar van de jaarmarkt, maakten alleen de armste vrouwen zelf nog kleding. De anderen lieten deze maken of kochten kant en klare kleding bij de kleermaker. Een kleermaker of snijder was lid van het kleermakersgilde. Een gilde zorgde ervoor dat de leden beschermd werden tegen concurrentie, zowel van andere burgers als van meesters van buiten de stad. Om kleding te maken voor anderen moest je toestemming hebben van het gilde.

De kleermaker

In Bergen op Zoom waren verschillende gilden die zich met kleding bezighielden:

- * Het voldersgilde, waarin de volders zaten.
- * Volders maakten van wol en linnen vilt door het in water te leggen en aan te stampen.
- * Het linnenweversgilde.

- * Het gilde van de droogscheerders. Zij schoren de opstaande draadjes van het laken, zodat het mooi glad werd. Zie de afbeelding hiernaast.
- * Het kleermakersgilde. Zie de afbeelding op de vorige bladzijde.
- * Het wolweversgilde. Zij maakten van wollen draden wollen stoffen, zoals laken.
- * Het bontwerkersgilde. Allerlei soorten bont werden gebruikt.
- * Het winkeliersgilde: zij verkochten kant en klare kleding.
- * Het gilde van de oude kleerkopers. Kleding was heel sterk en werd dus ook erg lang gedragen. Als iets versleten was, werd er eerst nog iets voor kleine kinderen van gemaakt.

De lakenscheerder

Daarna gebruikte men de oude lappen als poetsvod.

Maar ook werd oude kleding wel opgekocht door kleerkopers. De oude kleding werd weer verkocht aan arme burgers die geen nieuwe kleding konden betalen. Dat was wel gevaarlijk, want je wist nooit of de vorige drager niet gestorven was aan de pest of een andere besmettelijke ziekte! Soms werd de oude kleding door wantsnijders wel vermaakt tot nieuwe kleding.

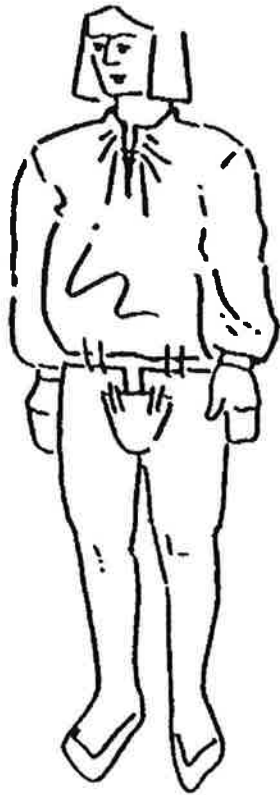

De schoenlapper

Verder zijn er in de stad leerlooiers geweest, die de huiden bewerkten tot leer.

Ook waren er schoenmakers en schoenlappers in de stad.

De kleding van de man in verschillende fasen:

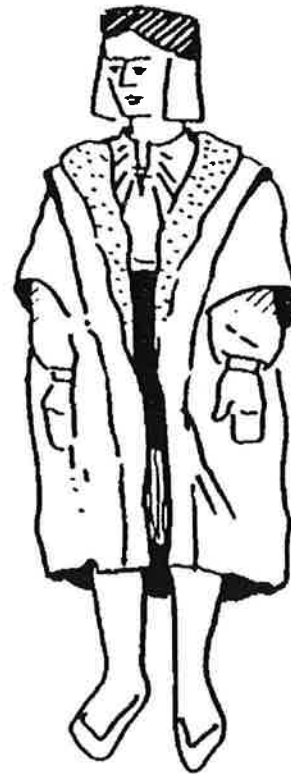
1. Hemd en hozen

2. Wambuis

3. De paltroek

4. De tabbaard
en hoofddeksel

De kleding van de vrouw in verschillende fasen:

1. Hemd

2. De onderkeurs

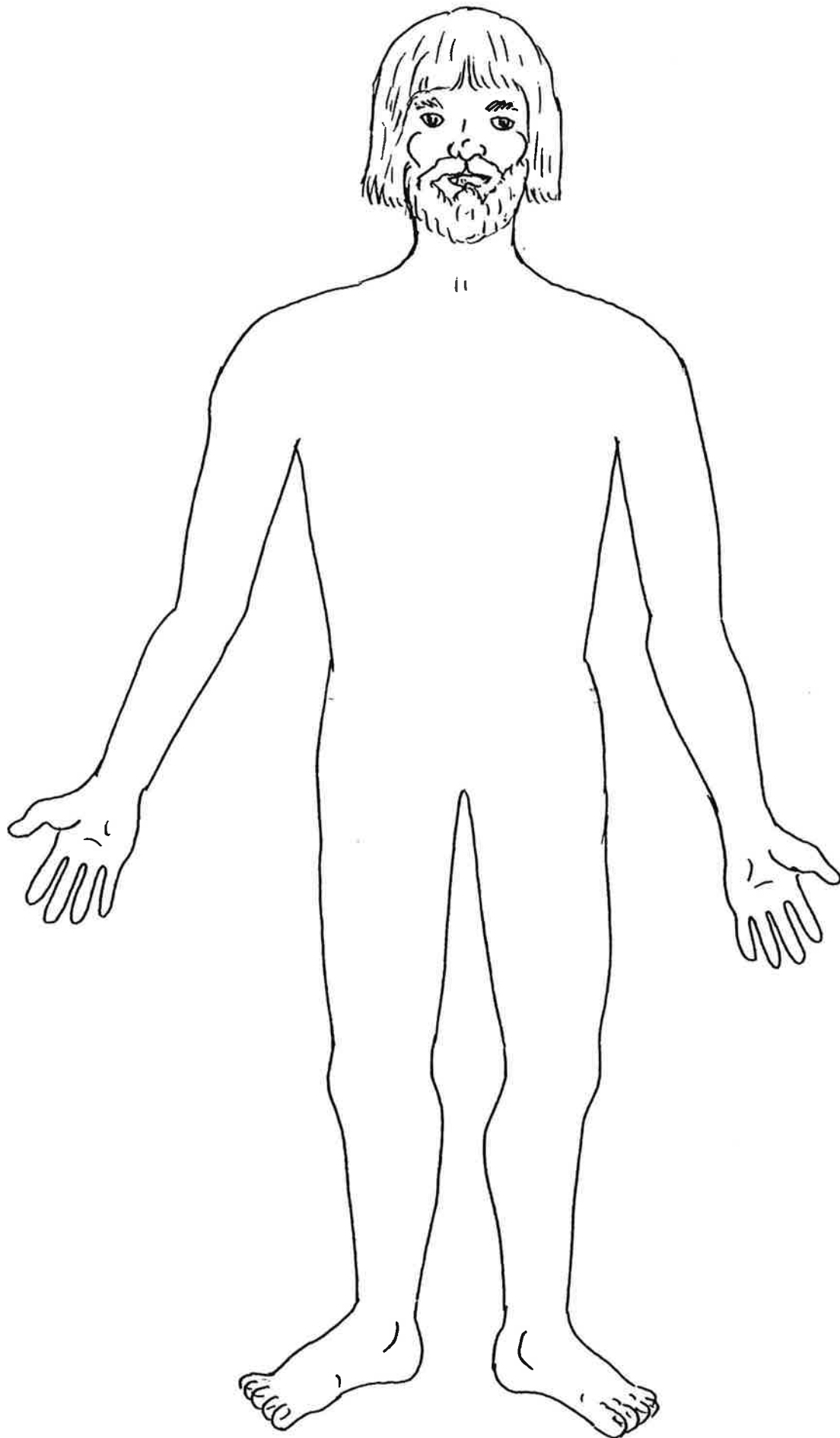

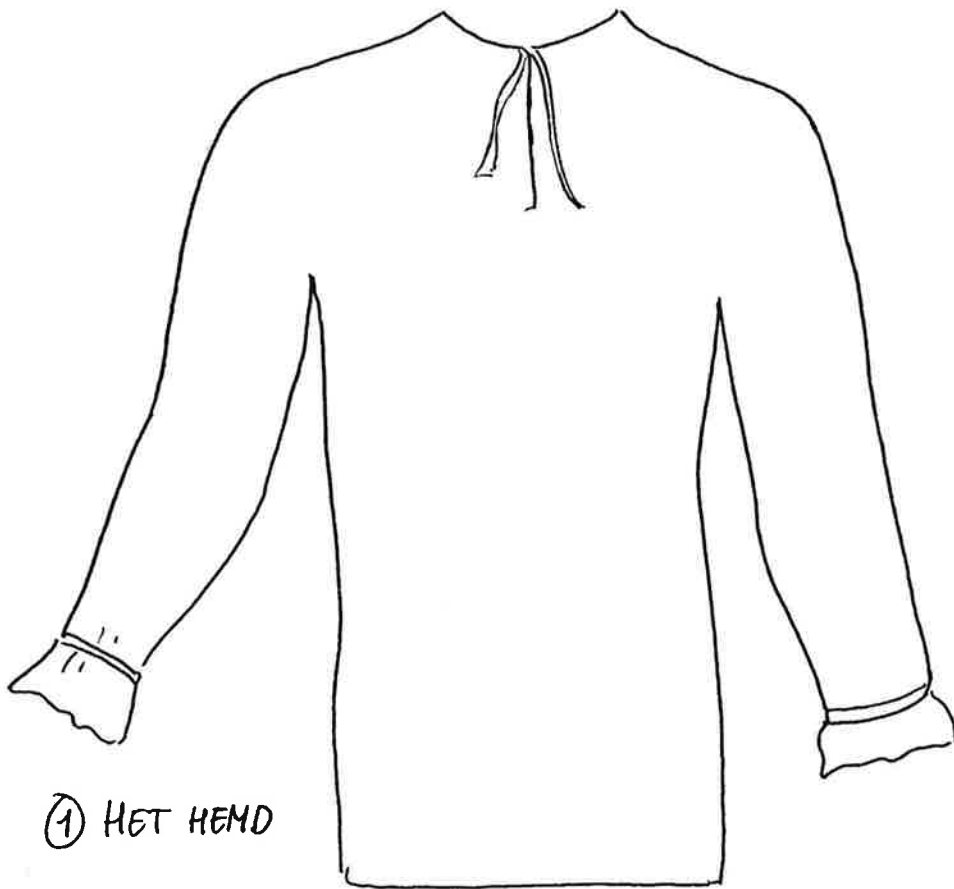
3. De tabbaard

4. De tabbaard,
gordel en hoofdbedekking

DE KLEDING VAN DE MAN ①

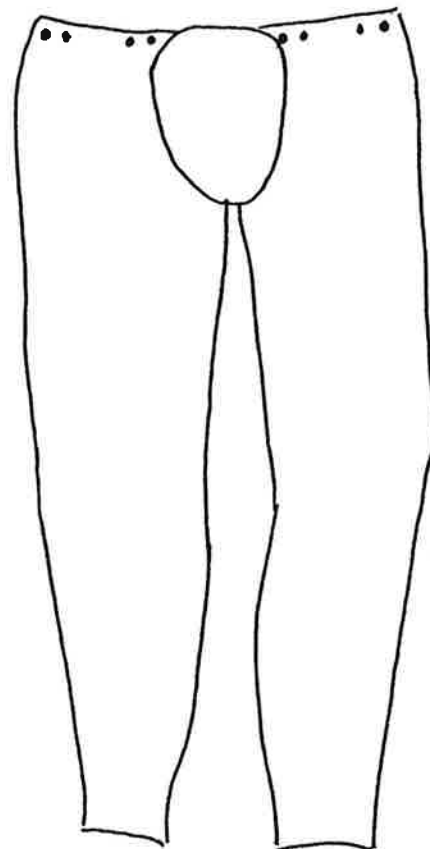
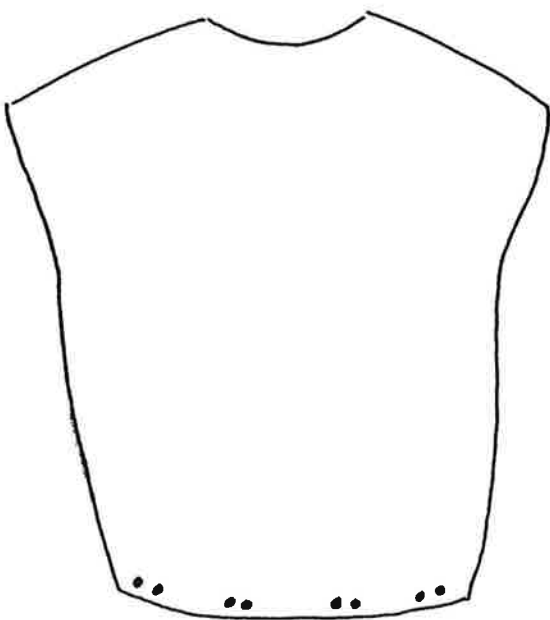

① HET HEMD

④ LEREN SCHOENEN

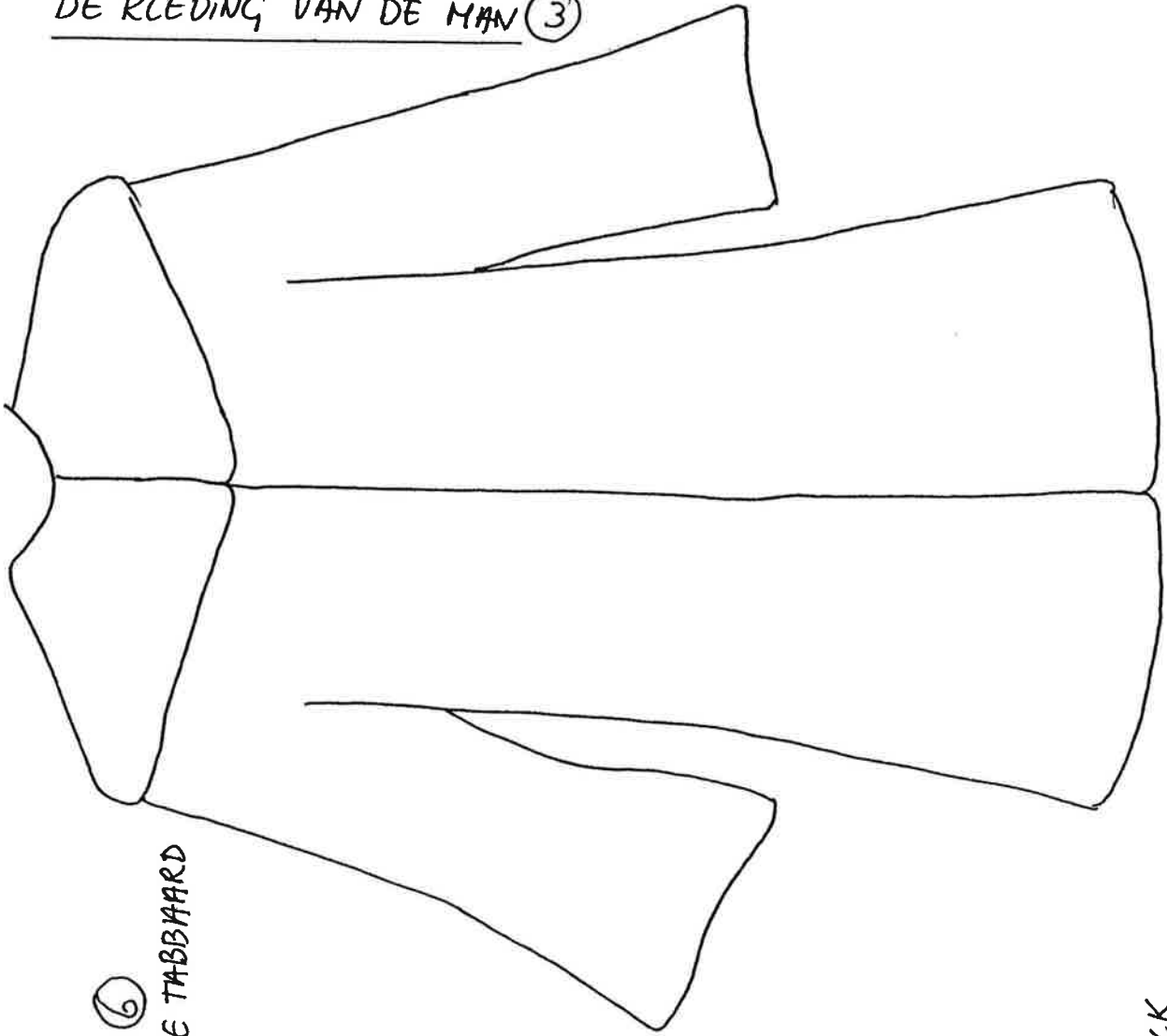
② HET WANBUIS

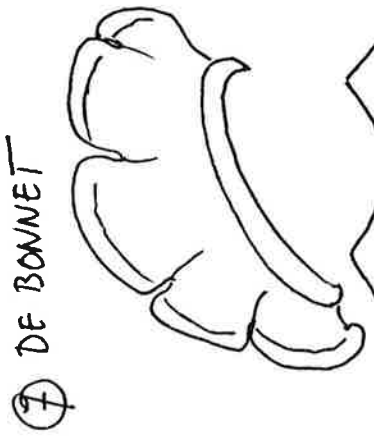
③ DE HOZEN

DE KLEDING VAN DE MAN ②

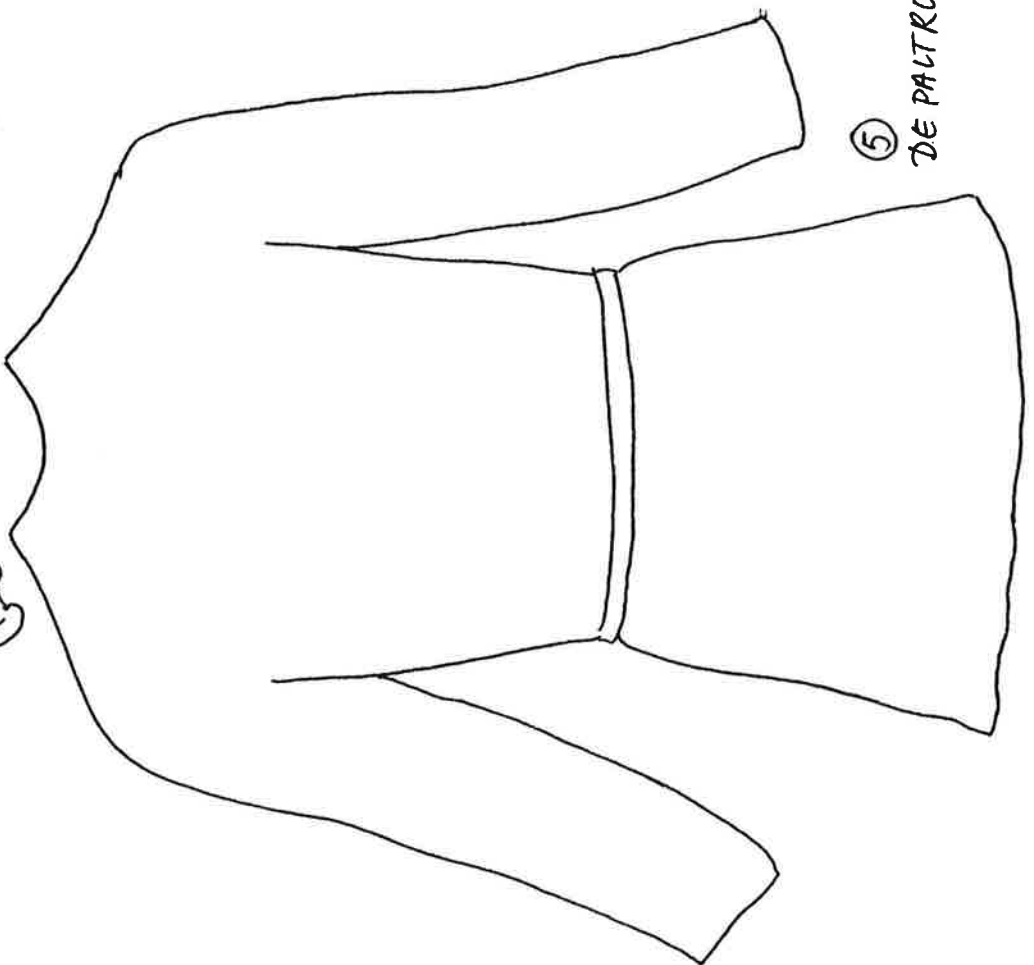
DE KLEDING VAN DE MAN (3)

(6) DE TABBAARD

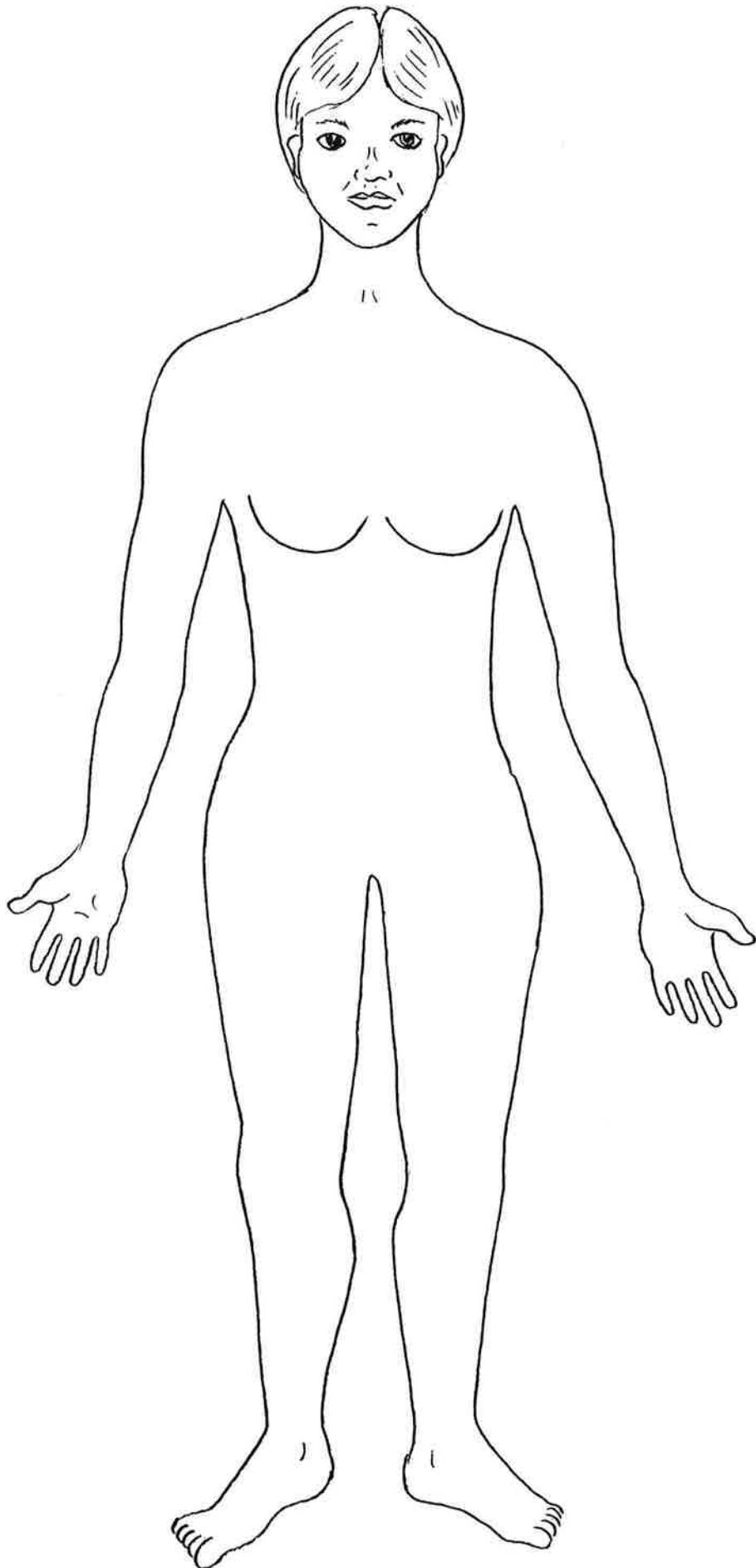

(7) DE BONNET

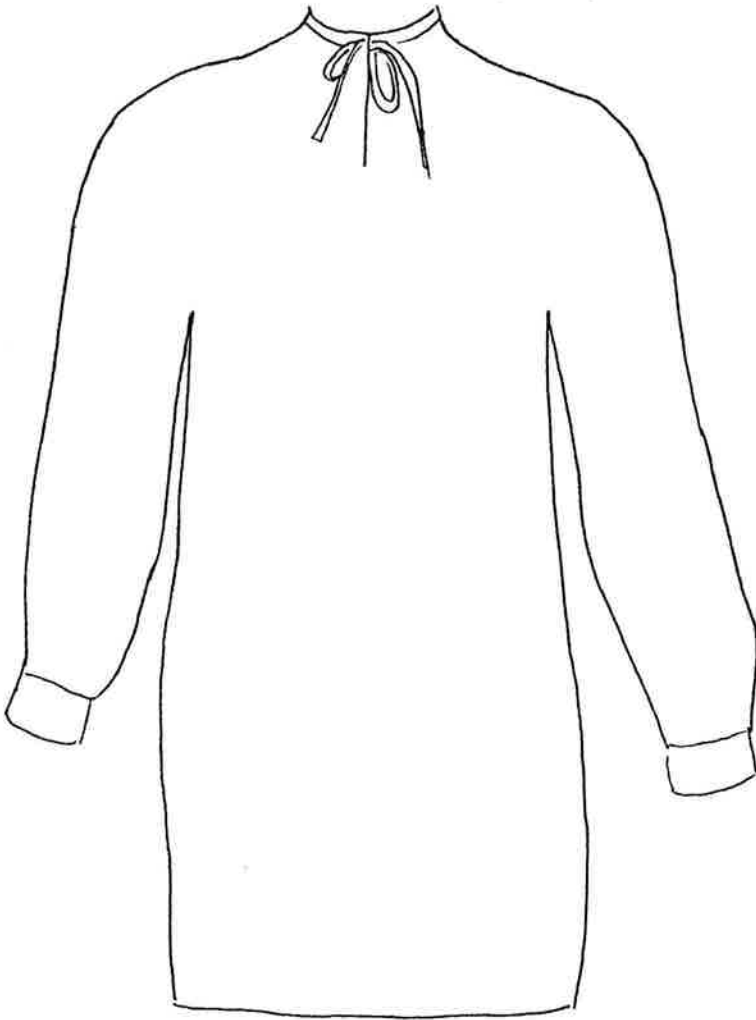

(5) DE PANTROCK

DE KLEDING VAN DE VROUW ①

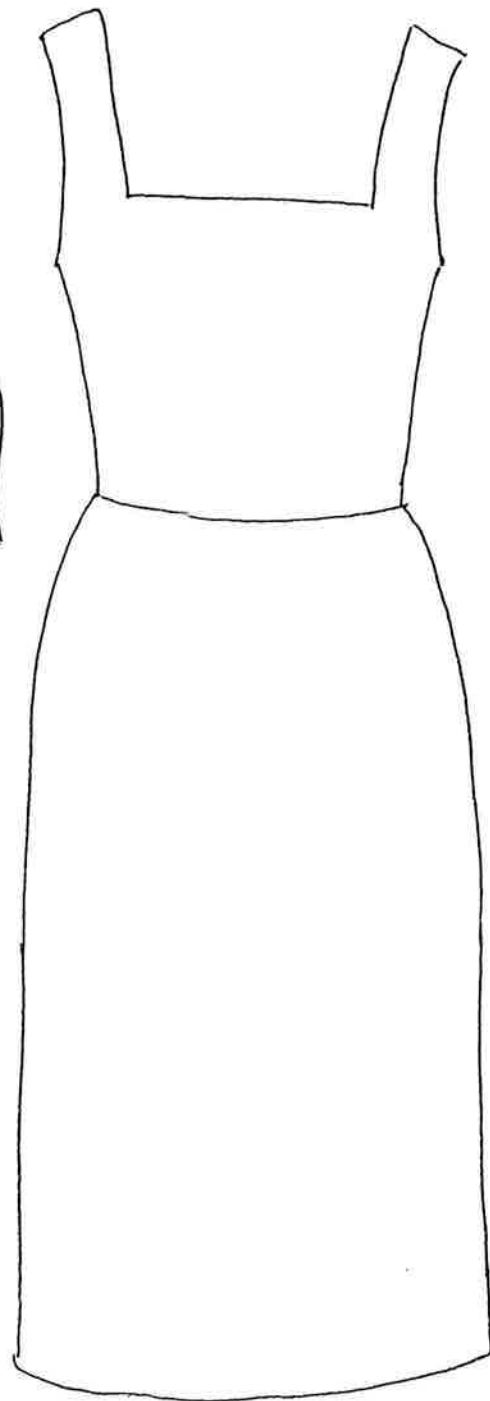

DE KLEDING VAN DE VROUW (2)

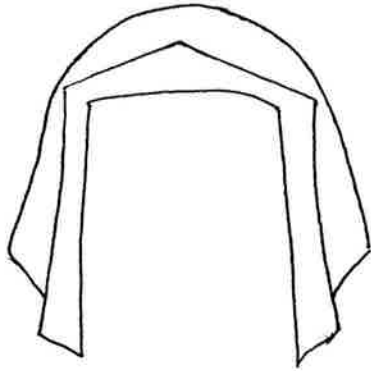

① HET HEMD

② DE ONDERKEURS

DE KLEDING VAN DE VROUW ③

④ HOOFD BEDEKKING

③ DE TABBAARD

